

NEYROPSIXOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Gaziyeva Oydin Djamoldinovna,

Qo'qon universiteti, Andijon filiali,

"Tibbiyotda tillarni o'qitish" kafedrası o'qituvchisi.

Email: turayev.ali01@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning neyropsixologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutq, xotira, diqqat va emotsional holat o'rtasidagi bog'liqlik ochib beriladi. Kommunikativ kompetensiya ijtimoiy vaziyatda fikrni erkin ifodalash qobiliyati sifatida ko'rilib, multisensor mashqlar, kontekstual takrorlash va emotsional xavfsizlik kabi strategiyalar samaradorligi asoslanadi. Miyaning tabiiy mexanizmlariga mos sharoit yaratish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: neyropsixologik yondashuv, kommunikativ kompetensiya, chet tili ta'limi, xotira, diqqat, emotsiya, nutqiy faoliyat, neyrodidaktika.

Аннотация. В данной статье анализируются нейропсихологические основы развития коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку. Раскрывается связь между речью, памятью, вниманием и эмоциональным состоянием. Коммуникативная компетенция рассматривается как способность свободно выражать мысли в социальных ситуациях. Обосновывается эффективность таких стратегий, как мультисенсорные упражнения, контекстуальное повторение и эмоциональная безопасность. Подчеркивается важность создания условий, соответствующих естественным механизмам работы мозга.

Ключевые слова: нейропсихологический подход, коммуникативная компетенция, обучение иностранным языкам, память, внимание, эмоции, речевая деятельность, нейроdidaktika.

Abstract. This article analyzes the neuropsychological foundations of developing communicative competence in foreign language teaching. The study reveals the connection between speech, memory, attention, and emotional state. Communicative competence is viewed as the ability to freely express thoughts in social situations. The effectiveness of strategies such as multisensory exercises, contextual repetition, and emotional safety is justified. The importance of creating conditions aligned with the brain's natural learning mechanisms is emphasized.

Keywords: neuropsychological approach, communicative competence, foreign language teaching, memory, attention, emotions, speech activity, neurodidactics.

Kirish. Zamonaviy chet tili ta'limida asosiy maqsad o'quvchiga faqat grammatik qoidalarni o'rgatish emas, balki uni real muloqotga tayyorlashdan iborat. Shu sababli kommunikativ kompetensiya bugungi metodikaning markaziy tushunchalaridan biriga aylandi. Kommunikativ kompetensiya deganda shaxsning chet tilida mazmunli fikr bildirish, suhbatdoshni tushunish, ijtimoiy vaziyatga mos til birliklarini tanlash, nutqiy strategiyalardan foydalanish va muloqot jarayonida yuzaga keladigan psixologik to'siqlarni yengish qobiliyati tushuniladi. Mazkur tushuncha ilk bor tilni ijtimoiy kontekstda qo'llash bilan bog'liq ilmiy yondashuvlar asosida keng talqin qilingan [1].

Chet tilida erkin muloqot qilish murakkab neyropsixologik jarayondir. O'quvchi gapirayotgan paytda bir vaqtning o'zida eshitilgan ma'lumotni qabul qiladi, kerakli so'zlarni xotiradan izlaydi, grammatik shaklni tanlaydi, talaffuzni nazorat qiladi va suhbatdoshning munosabatiga javob beradi. Bu jarayonda miya po'stlog'i, xotira tizimlari,

diqqat, emotsional markazlar va ijro funksiyalari faol ishtirok etadi. A.R. Luriya ta'kidlaganidek, oliy psixik funksiyalar alohida emas, balki funksional tizimlar orqali amalga oshadi [2]. Demak, chet tilini o'qitishda nutqiy faoliyatni faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki kognitiv, emotsional va ijtimoiy jarayonlar birligi sifatida o'rganish zarur.

Ushbu maqolaning maqsadi neyropsixologik yondashuv asosida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilish hamda chet tili darslari uchun samarali pedagogik strategiyalarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda kommunikativ kompetensiya rivojlanishi miya faoliyati, xotira, diqqat va emotsional omillar bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Amaliy ahamiyati esa chet tili darslarida qo'llash mumkin bo'lgan neyropsixologik mashqlarni metodik jihatdan asoslash bilan belgilanadi. Bunday yondashuv o'qituvchiga har bir topshiriqni o'quvchining real kognitiv imkoniyati, nutqiy ehtiyoji va emotsional tayyorgarligiga moslashtirish imkonini beradi.

Metodlar. Tadqiqotda nazariy-tahliliy, qiyosiy va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, pedagogik kuzatuvga xos interpretatsiya usuli orqali dars jarayonida uchraydigan nutqiy, psixologik va kognitiv qiyinchiliklar izohlandi. Chet tilini o'qitish metodikasi, neyropsixologiya, kognitiv psixologiya va ikkinchi tilni o'zlashtirishga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Tahlilning asosiy birliklari sifatida kommunikativ kompetensiyaning kognitiv, affektiv va ijtimoiy tarkibiy qismlari tanlandi.

Maqolada quyidagi savollarga javob izlandi: neyropsixologik omillar nutqiy faollikka qanday ta'sir qiladi; xotira va diqqat kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda qanday vazifani bajaradi; dars jarayonida emotsional xavfsizlik va motivatsiya qanday pedagogik natija beradi; multisensor va kontekstual mashqlar muloqot ko'nikmalarini qanday mustahkamlaydi?

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda birinchi muhim mexanizm ishchi xotiradir. Ishchi xotira o'quvchiga nutq jarayonida so'z, grammatik model va ma'noni qisqa muddat davomida saqlash hamda qayta ishlash imkonini beradi. Baddeley tadqiqotlarida ishchi xotira axborotni vaqtincha saqlash va boshqarish tizimi sifatida izohlanadi [3]. Chet tili darsida o'quvchi dialog tuzayotganida aynan shu tizim faol ishlaydi. Agar topshiriq haddan tashqari murakkab bo'lsa, ishchi xotira zo'riqadi va o'quvchi xato qilishdan qo'rqib, muloqotdan chekinishi mumkin. Shuning uchun kommunikativ mashqlar oddiy savol-javobdan boshlab, bosqichma-bosqich murakkab dialog, munozara va taqdimot shakliga olib borilishi lozim.

Ikkinchi mexanizm diqqatni boshqarish bilan bog'liq. Chet tilida muloqot qilayotgan shaxs fonetik, leksik va grammatik belgilarni tez ajratishi kerak. Diqqat tarqoq bo'lsa, o'quvchi suhbat mazmunini yo'qotadi yoki o'z fikrini izchil ifodalay olmaydi. Darsda qisqa, aniq maqsadli va faol topshiriqlardan foydalanish diqqatni barqarorlashtiradi.

Masalan, “tingla va javob ber”, “juftlikda savol tuz”, “rasm asosida vaziyat yarating” kabi mashqlar diqqatni bir faoliyatga yo‘naltiradi va nutqiy tezkorlikni oshiradi.

Uchinchi muhim natija emotsional omillarning kuchli ta‘siridir. Chet tilida gapirishda ko‘plab o‘quvchilar xato qilishdan uyalish, baholanishdan qo‘rqish yoki talaffuziga ishonmaslik holatini boshdan kechiradi. Bu holat miyada stress reaksiyasini kuchaytirib, xotira va diqqat resurslarini cheklaydi. Dörnyei ikkinchi tilni o‘zlashtirishda motivatsiya, o‘ziga ishonch va ijobiy munosabat asosiy psixologik omillar ekanini ta‘kidlaydi [4]. Demak, o‘qituvchi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda xatoni jazolash emas, uni o‘rganish manbai sifatida ko‘rsatishi zarur.

To‘rtinchi natija neyropastiklik bilan izohlanadi. Tilni muntazam qo‘llash yangi neyron aloqalarni mustahkamlaydi. Ayniqsa, ma‘noli kontekstda takrorlash, real vaziyatga yaqin dialoglar va ko‘p kanalli qabul qilish til birliklarini uzoq muddatli xotirada saqlashga yordam beradi. Kuhl til o‘rganishda eshitish, ijtimoiy aloqa va takroriy tajriba miya mexanizmlarini faollashtirishini ko‘rsatadi [5]. Shu bois kommunikativ kompetensiya passiv yodlash orqali emas, balki muntazam, emotsional va ijtimoiy muloqot orqali rivojlanadi. Bunda o‘quvchi tilni tashqi bilim sifatida emas, balki fikr almashish, munosabat bildirish va muammoni hal qilish vositasi sifatida qabul qiladi. Natijada til birliklari avtomatlashtiriladi, nutqiy reaksiyalar tezlashadi va o‘quvchining real kommunikativ vaziyatlarda mustaqil harakat qilish imkoniyati ortadi.

Muhokama. Neyropsixologik yondashuv kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda bir necha metodik tamoyillarni ilgari suradi. Birinchidan, multisensor o‘qitish darsning asosiy elementi bo‘lishi kerak. O‘quvchi yangi til materialini ko‘rish, eshitish, talaffuz qilish, yozish va harakat bilan bog‘lab o‘zlashtirsa, miyada mustahkam assotsiativ bog‘lanishlar hosil bo‘ladi. Masalan, “doctor-patient conversation” mavzusida rasm, audio, rolli o‘yin va qisqa yozma topshiriqni birlashtirish kommunikativ faoliyatni kuchaytiradi.

Ikkinchidan, kontekstual takrorlash samarali natija beradi. So‘zlarni alohida yodlash o‘quvchini real muloqotga yetarlicha tayyorlamaydi. Aksincha, yangi birliklarni savol-javob, vaziyatli dialog, muammo yechish va kichik guruh muhokamalarida qo‘llash ularni faol nutq zaxirasiga aylantiradi. Bu yondashuv til birliklarini ma‘no, vaziyat va emotsional tajriba bilan bog‘laydi.

Uchinchidan, kognitiv yuklamani boshqarish lozim. O‘qituvchi bir darsda haddan tashqari ko‘p yangi so‘z, qoida va nutqiy model bermasligi kerak. Har bir kommunikativ topshiriq aniq maqsadga ega bo‘lishi, o‘quvchining yoshiga, til darajasiga va psixologik tayyorgarligiga mos kelishi zarur. Masalan, boshlang‘ich bosqichda tayanch iboralar, namunaviy dialoglar va vizual ko‘maklardan foydalanish, yuqori bosqichda esa erkin munozara, debat va loyiha ishlariga o‘tish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, emotsional xavfsiz muhit yaratilishi shart. O‘quvchi o‘zini erkin his qilmasa, hatto bilimga ega bo‘lsa ham, uni nutqda qo‘llay olmaydi. Shuning uchun

juftlikda ishlash, kichik guruhlar, o‘zaro yordam, rag‘batlantiruvchi fikr-mulohaza va konstruktiv tuzatish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim metodik vositalardir. O‘qituvchining “xato – o‘shish belgisi” degan munosabati o‘quvchining nutqiy tashabbusini oshiradi.

Beshinchidan, kommunikativ kompetensiyani baholash faqat grammatik to‘g‘rilik bilan cheklanmasligi kerak. Baholashda mazmuni yetkazish, suhbatni davom ettirish, savol berish, javob qaytarish, mos leksik birliklardan foydalanish va nutqiy strategiyalarni qo‘llash mezonlari ham hisobga olinishi lozim. Bunday baholash o‘quvchini real muloqotga yo‘naltiradi. Shuningdek, dars yakunida qisqa refleksiya tashkil etish ham foydalidir. O‘quvchi “bugun qaysi iborani muloqotda qo‘lladim?”, “qaysi vaziyatda qiynaldim?”, “keyingi safar fikrimni qanday aniqroq aytaman?” kabi savollarga javob bersa, u o‘z nutqiy rivojlanishini anglay boshlaydi. Refleksiya metakognitiv nazoratni kuchaytiradi va kommunikativ kompetensiyani ongli shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa. Neyropsixologik yondashuv asosida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish chet tili ta‘limining samaradorligini oshiradi. Chunki bu yondashuv o‘quvchining nutqiy faoliyatini xotira, diqqat, emotsiya, motivatsiya va neyropastiklik bilan bog‘liq holda tushuntiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiya grammatik bilimlarni takrorlash orqali emas, balki miya faoliyatiga mos, emotsional jihatdan qo‘llab-quvvatlangan va ijtimoiy muloqotga asoslangan darslar orqali shakllanadi.

Chet tili o‘qituvchisi dars jarayonida materialni bosqichma-bosqich berishi, kognitiv yuklamani nazorat qilishi, multisensor mashqlardan foydalanishi, xatolarga konstruktiv yondashishi va o‘quvchilarni real muloqotga jalb qilishi zarur. Bunday metodika o‘quvchining chet tilidagi nutqiy faolligini oshiradi, o‘ziga ishonchini kuchaytiradi va kommunikativ kompetensiyaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hymes, D. *On Communicative Competence*. In: Pride, J.B., Holmes, J. *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
2. Luria, A.R. *The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology*. New York: Basic Books, 1973. – 398 p.
3. Baddeley, A. Working Memory: Theories, Models, and Controversies. *Annual Review of Psychology*, 2012. Vol. 63. – P. 1–29.
4. Dörnyei, Z. *The Psychology of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, 2009. – 338 p.
5. Kuhl, P.K. Brain Mechanisms in Early Language Acquisition. *Neuron*, 2010. Vol. 67(5). – P. 713–727.